

Szvetelszky Zsuzsanna

TUDJA, HOGY VAN EZ...

[MIT MONDHATTAM AKKOR?]

2017-02-02 | MIT MONDHATTAM AKKOR?

Mivel a matematika igen nehéz tantárgy – magyarázza gimnazista osztályának a kiváló pedagógus –, azt tanácsolom, ami már a tavalyi osztályomnak is pompásan bevált: az órát vegye fel valaki a telefonjával, aztán óra után küldje el a felvételt a többieknek, így mindenki vissza tudja hallgatni akár többször is, ha egy magyarázatot elsőre nem ért.

micsoda különbség

A huszonegyedik század a nyelvészet számára is rengeteg, sajátos ígéretet tartogat. Soha nem készült még annyi felvétel hétköznapi diskurzusainkról, születésnap köszöntésekről, közmeghallgatásokról, értekezletekről, fürdőszobai buli-előkészületekről, mint ma. Megvan az eszköz, és bárki hozzáférhet. Igazi kincsésbánya lesz ez az interakcionista nyelvészet számára, mert így végre nagyobb méretű korpuszt elemezve tárja fel és mondja ki beszélgetéseink rejtett szabályait. Aki még nem olvasott hosszabb, spontán

beszélgetés alapján rögzített szöveget, alig tudja elképzelni, micsoda különbség, ahogy beszélgetünk, és amit gondolunk a beszélgetéseinkről. Jóval szabatosabbnak és értelmesebbnek véljük szavainkat a valóságban elhangzottaknál, és sokkal több összefüggést feltételezünk, mint amennyi kihallható belőlük. Egy kívülálló sok esetben alig érti a számára idegen emberek diskurzusát, annyi közbeékelés és utalás tarkítja azt: a jéghegy csúcsai.

A közbeékelést intézzük most el röviden. Fónagy Iván a hiperbatont, ezt az irodalomelméleti-retorikai fogalmat, a tagmondatot félbeszakító közbeékelést egyes alkotások elemzésekor a mű egészére is érvényesnek tartja, és ilyenkor gondolatalakzatnak, szövegszerkezeti modellnek tekinti^[1]. Amúgy a társalgáselemzéseknek és az etnometodológiának is kedvelt témája, jelentése a beszélgetés egészének vizsgálatában értelmezhető: tükrözhet tudat alatti vágyakat, célokat, tájékozottságot, műveltséget és persze az intenzív kommunikativitás veleszületett hajlamát.

Giacomo Balla: Az autók és a fény gyorsasága, Emiliano, flickr.com

Az utalással azonban más a helyzet. Mérei utalásnak nevezte^[2] az élmény-megjelenítést, amelyet a társas alakzatok anyanyelvének tekintett. Ismétlések útján képződik a hagyomány is, az újraélés jellegzetes módja^[3]: „...A kezdeti spontán történést, pontosabban annak töredékeit átélői megismétlik, állandó alakba öntik. Az ismétlések lélektani háttere azonban különböző. Szemben a késői megismétlésekkel, amelyek már az együvé tartozás ritualizálódott jelzései, a spontán történést töredékeinek első megismétlései az élmény teljes tartalmát, indulati és érzelmi feszültségét felidézi mindazokban, akik az eredeti élményt átélték. A hagyomány az összetartozás tudatát, az együttes élmények halmozódását ritualizált formában fejezi ki, a teljes élményt képviselő konkrét részlet viszont konkrét együttes élményt jelez. Az együttes élmény tehát a csoportban megjelenő sajátos jelvény, a teljes élményt a maga indulati gazdagságában felidéző viselkedésrészlet másodjelentése.”

élményszerveződés

Mérei az utalásban, mint kommunikációs jelformában, és a mögötte meghúzódó pszichikus reprezentációs mechanizmusban fedezte fel az élményszerveződés, a valóság pszichikus megkettőzésének jellegzetes fejlődési fokát, s kimutatta az utalás változatait az intim élményközösségekben és a művészetekben is. Gyakori változat a közvetlen élmény spontán behelyettesítése. Egy spontán ismétlés – az előző napi társas történés részlete, helyi mozzanatának ismétlése – mint jel hívja elő abban, aki ismétél és társaiban is a felidézett élmény érzelm- és hangulatvilágát. „Én még ilyen jót nem ettem” – mondogatta egy távoli rokon vasárnap delente, s egyedül nekem jutott eszembe, hogy bizonyára hétről hétre finomabb az ebéd.

Az utalás történet- és élményszervező jellege életkoronként változik: „Felnőttkorban az utalás bizalmas közösségekben, cinkos kapcsolatokban bukkan fel. A kommunikáció látszólag mindenki számára érthető konvencionális jelekkel zajlik, de ezek a jelek a beavatottak számára mögöttes tartalomként olyan élményrészleteket hordoznak, amelyek lényege a teljes élmény, az élményközösség felidézése.” [4]

A beszélgetés utalásokkal dolgozik, utalásokkal „horgonyoz”: Az egyéni pszichikumra és a csoport kultúrájára is vonatkozik a társas reprezentáció két alapfolyamata, a lehorgonyzás és a tárgyiasítás[5]: „Kétségtelen, hogy banalitása mélyén minden tény, minden közhely a tudás univerzumát rejt, egy kultúra kivonatát, egy rejtélyt, amely kényszerítő erejűvé, ugyanakkor lenyűgözővé tesz. ‘Lehet-e valami vonzóbb, termékenyebb, és izgatóbb egy közhelynél?’ – teszi fel a kérdést Baudelaire. És kollektív szempontból hatásosabb, tehetnének hozzá. Nem egyszerű feladat az ismeretlen szavakat, ideákat vagy lényeket megszokottá, közelivé, valóságossá tenni.”

Giacomo Balla: Az automobil gyorsasága, Breve Storia del Cinema, flickr.com

A lehorgonyzás folyamata és mechanizmusa biztosítja, hogy az idegen vagy zavaró hiedelmeket, képzeteket beilleszthessük az ismerős képzetek és kategóriák összefüggésébe. A lehorgonyzás folyamatai az osztályozás (az ismeretlent egy adott kategória prototípusával vetve össze) és a megnevezés (a nyelvi kategóriák rendszerében elfoglalt hely kijelölésével megadva az ismeretlen viszonyát az ismert dolgokhoz).

Az általánosítás során a reprezentálandó dolog hasonlóságának hangsúlyozása, a különbségek csökkentése zajlik, míg az absztrakttól a konkrét felé mozdulás az ismeretlen és a már létező prototípusok közötti különbségeket emeli ki.

valóság és képzelet

A narratív beszédaktusokban ott rejlik a retrospektív lehorgonyzás lehetősége is: amikor ugyanaz a személy ugyanazt a mondandót az idő teltével mindig másképp adja elő. Történeteinket folyamatosan újraírjuk, s hogy milyen megjelenítést metszünk ki történeteinkből, az igencsak nagy szerepet játszik a hétköznapi viselkedésben. Mert beszélhetünk progresszív (negatív értékeléstől halad a pozitív felé) és regresszív (pozitív értékeléstől halad a negatív felé) narratívumokról. A szöveg egyedisége sem mellőzhető: olyan narratív szövegszerkezet, melyre a valóság és képzelet terminusai csak az adott szöveg individualitásának keretein belül értelmezhetők. Nem tudunk arra semmit mondani, amire csak utalnak, hisz nagy a kockázat: annyi minden lehet elhallgatva, hogy válaszunk nagy eséllyel trafálhat mellé. „Te is tudod, hogy milyen ő...” Ha nem arra válaszolunk, mint amire a másik utalt, saját értelmezésünket leplezzük le, s ez bizony hordozhat magában veszélyt. Egyszerűbb úgy tenni, mintha ugyanarra gondolnánk, mint vállalni, hogy nem ugyanarról beszélünk. Ekkor ugyanis kiderülhet, hogy másképp gondolkodunk, és ez nemcsak kényelmetlenné válhat, de kapcsolati következménnyel is járhat: ha nagyon másképp gondolkodunk, könnyen lehet, hogy soha többé nem fogunk beszélgetni. Az utalás letapogatja a mezsgyét, egyben kifinomult licit is: óvatosan, lépésről lépésre deríthetjük fel közös viszonyítási pontjainkat.

Egy őszi teraszon néhány munkatárssal hosszú kutatási fázis végét egyeztetettük épp, gyors kora délutáni kávé mellett vitatva meg a záró szakasz kérdéseit. A terasz az utcára nézett, a székem a járda mellett állt, így könnyen szólíthatott meg a férfi, aki a többi járókelő közül lépett oda asztalunkhoz, és pár forintot kért. „Kukázom én, de hát tudja, hogy van ez...” tette hozzá mentegetőzve.

Giacomo Balla: A zaj és a sebesség szobrászati felfogása, Wikimedia Commons

Mondhattam volna, hogy tudom, hiszen a városban, ahol élek, látom, hogy van ez. Sőt, olvasok róla, a munkám miatt talán valamivel többet is, mint az átlag, így néhány statisztika ismeretében tudom, hogy van ez. Mi több, vannak ismerőseim, munkatársaim, barátaim, akiknek az a szakmája vagy önként vállalt feladata, hogy törődjenek az ilyen helyzetbe kerülő emberekkel, és ahogy lehet, segítsenek rajtuk, így hát tudom, hogy van ez.

Mégis, ha rátekintek a világra, amire a férfi mondatának elmaradó, második fele nyílt, szembe kell néznem azzal, hogy nem, nem tudom. Nincsenek tapasztalataim a dimenziókról, amelyekre utalt: a kukázás részleteiről és problémáiról a legtöbb ember annyit tud, amennyit véletlenül megpillant. Esetleg elvonatkoztat és hozzáképzeli: kukázni rossz, nehéz és esetenként tilos. Ennyi biztos tudásához van bátorságunk. Keresgélem az aprót, közben a többiekre pillantok az asztal mellett, és látom: ők sem tudják, hogy is van ez.

[1] Fónagy I.: *Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák*. Linguistica Series Relationes, 3. MTA Nyelvtudományi Intézete

[2] Mérei F.: *Lélektani napló I. Az utalás lélektana*. Művelődéskutató Intézet, Budapest

[3] László J.: *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Új Mandátum, Budapest, 2005, 53.

[4] László 2005:55

[5] Moscovici, S.: *Társadalom-lélektan*. Osiris, Budapest, 2002, 241.

felső kép | Giacomo Balla: Pesszimizmus és optimizmus, Chloé, flickr.com